

КОРЗУН
Олена Вікторівна,
кандидат історичних наук,
здобувач Національної наукової
сільськогосподарської
бібліотеки НААН
elkorzun365@gmail.com
(м. Київ)

ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОГО НАУКОВОГО ЦЕНТРУ «ІНСТИТУТ ВИНОГРАДАРСТВА І ВИНОРОБСТВА імені В.Є. ТАЇРОВА» НААН У РОКИ НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

Метою статті є аналіз діяльності Національного наукового центру «Інститут виноградарства і виноробства імені В.Є. Таїрова» НААН у роки німецько-радянської війни та відбудови, де закладено підґрунтя високопродуктивного вітчизняного виноградарства і виноробства. При написанні статті використовували загальнонаукові методи: аналіз, синтез, класифікацію, а також історичні методи наукового пізнання: проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний та ретроспективний. За результатами дослідження з'ясовано, що науковцями інституту отримано значні здобутки щодо розвитку досліджень у галузі виноградарства і виноробства. Зокрема, велику увагу приділено впорядковуванню старих виноградників, розширенню площ винограду і організації нових виноградарських радгоспів. Розроблено комплекс агротехнічних заходів, які забезпечували значне підвищення виходу щеплених виноградних саджанців із шкільки, захисту виноградних насаджень від зимових заморозків у північних районах країни. Опрацьовано комплекс ефективного внесення мінеральних добрив, конструювання та випробування знарядь для внесення мінеральних добрив і підживлення виноградників тощо. Співробітниками інституту приділено велику увагу покращанню існуючого стандартного сортименту і виведенню нових сортів винограду у різних ґрунтово-кліматичних умовах, створенню типів марочних вин і встановленню районів високоякісного виноробства, з'ясуванню якості шампанських вин з різних сортів винограду, виявленню сортів винограду для отримання високоякісних коньячних спиртів тощо.

Ключові слова: *розвиток, відновлення досліджень, науково-організаційна діяльність, науково обґрунтовані заходи, агротехнічні заходи, виноградарство і виноробство.*

ACTIVITY OF NATIONAL SCIENTIFIC CENTER «INSTITUTE OF VITICULTURE AND VINE MAKING nd. a. V.YE. TAIROV» NAAS IN GERMAN-SOVIET WAR

The aim of the article is an analysis of activity of the National Scientific Center «Institute of Viticulture and Vine Making nd. a. V.Ye. Tairov» NAAS in the years of German-soviet war and renewal, where soil of high-performance home viticulture and vine making is stopped up. At writing to the article used scientific methods: analysis, synthesis, classification, and also historical methods of scientific cognition: problem-chronologic, comparative-historical and retrospective. It is found out on results research, that the scientists of institute are get considerable achievements in relation to development of researches in industry of viticulture and vine making. In particular, large attention is spared to arrangement of old vineyards, expansion of areas of vine and organization of new viticulturist state farms. The complex of agrotechnical measures that provided the considerable increase of exit of the instilled vine nursery transplants is worked out, to protecting of the vine planting from winter ground frosts in Northlands of country. The complex of the effective bringing of mineral fertilizers, constructing and test of instruments is worked out for bringing of mineral fertilizers and signup of vineyards and others like that. The employees of institute are spare large attention to the improvement of existent standard sortiment and leading out of new varieties of vine in different ground-climatic terms, to creation of types of the branded Wiens and establishment of districts of the high-quality vine making, finding out of quality of Champagne is wines from the different sorts of vine, to the exposure of sorts of vine for the receipt of high-quality cognac alcohols and others like that.

Key words: *development, proceeding in researches, scientifically-organizational activity, scientifically reasonable measures, agrotechnical measures, viticulture and vine making.*

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НАЦИОНАЛЬНОГО НАУЧНОГО ЦЕНТРА «ИНСТИТУТ ВИНОГРАДАРСТВА И ВИНОДЕЛИЯ имени В.Е. ТАИРОВА» НААН В ГОДЫ НЕМЕЦКО-СОВЕТСКОЙ ВОЙНЫ

Целью статьи является анализ деятельности Национального научного центра «Институт виноградарства и виноделия имени В.Е. Таирова» НААН в годы немецко-советской войны и восстановления, где заложена почва высокопроизводительного отечественного виноградарства и виноделия. При написании статьи использовали общенаучные методы: анализ, синтез, классификацию, а также исторические методы научного познания: проблемно-хронологический, сравнительно-исторический и ретроспективный. По результатам исследования выяснено, что учеными института получены значительные достижения относительно развития исследований в отрасли виноградарства и виноделия. В частности, большое внимание уделено упорядочиванию старых виноградников, расширению площадей винограда и

организации новых виноградарских совхозов. Разработан комплекс агротехнических мероприятий, которые обеспечивали значительное повышение выхода привитых виноградных саженцев из шкелки, защите виноградных насаждений от зимних заморозков в северных районах страны. Проработан комплекс эффективного внесения минеральных удобрений, конструирования и испытания орудий для внесения минеральных удобрений и подпитки виноградников и тому подобное. Сотрудниками института уделено большое внимание улучшению существующего стандартного сортимента и выведению новых сортов винограда в разных грунтово-климатических условиях, созданию типов марочных вин и установлению районов высококачественного виноделия, выяснению качества шампанских вин из разных сортов винограда, выявлению сортов винограда для получения высококачественных коньячных спиртов и тому подобное.

Ключевые слова: *развитие, возобновление исследований, научно-организационная деятельность, научно обоснованные мероприятия, агротехнические мероприятия, виноградарство и виноделие.*

Постановка проблеми. Виноградарство і виноробство завжди були і залишаються важливими виробничими напрямками для піднесення української економіки [1, с. 3]. У радянський період УРСР посідала третє місце за площами виноградників і друге місце за виробництвом вина, що дозволяло виноградарсько-виноробній галузі бути одним із основних джерел поповнення бюджету держави [2, с. 30]. Крім того, виноград відіграє важливу роль у структурі раціонального харчування людини, тобто позитивно діє на здоров'я нації [3, с. 142]. Тому, збільшення обсягів виробництва винограду разом з підвищенням економічної ефективності його виробництва потрібно розглядати як пріоритетне завдання розвитку промислового виноградарства та виноробства в Україні. З цією метою аналіз історії діяльності галузевих науково-дослідних установ, систематизація фактичного матеріалу щодо наукових досліджень вчених у цьому напрямі має велике значення, оскільки забезпечить використання найістотніших здобутків минулого в сучасній аграрній справі [4, с. 58; 5, с. 176]. Важливим є активний перегляд здобутків вчених у роки німецько-радянської війни та відбудови в УРСР, коли безкоштовна та ненормована праця науковців забезпечила у найкоротший термін ліквідування наслідків воєнних дій шляхом відновлення основних заходів сільськогосподарського виробництва [6, с. 20]. Велике значення мало усунення

негативних наслідків порушення та руйнування наукових дослідів, що сприяло подальшому піднесенню галузевої науки та практики [7, с. 46].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню особливостей діяльності науково-дослідних установ УРСР у роки німецько-радянської війни та відбудови присвячені праці багатьох вітчизняних вчених: Л.Б. Борисенка, В.А. Вергунова, Г.І. Комликової, С.В. Могилюка, О.Г. Перехреста, Н.І. Пшеничного та інших. Дослідженню сталого розвитку виноградарства і виноробства в УРСР та її регіонах, системному аналізу найважливіших проблем галузі як теоретичного, так і практичного характеру приділено значну увагу у працях І.В. Білоус, Н.П. Білявської, В.В. Власова, О.М. Гаркуші, О.О. Коцюбинської, П.П. Макаренка та інших. Проте залишаються недостатньо дослідженими особливості науково-організаційної діяльності науково-дослідних установ у роки німецько-радянської війни та відбудови, які вирішували проблеми у сільському господарстві УРСР за напрямом виноградарство і виноробство.

Метою статті стало з'ясування та обґрунтування на основі опублікованих матеріалів і нових архівних документів особливостей науково-організаційної діяльності основної галузевої установи за напрямом виноградарство і виноробство – Національного наукового центру «Інститут виноградарства і виноробства імені В.Є. Таїрова» НААН у роки одного з найбільш драматичних періодів історії України – німецько-радянської війни та відбудови в УРСР.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проаналізуємо діяльність однієї з найдавніших в Україні науково-дослідних установ, що працює у галузі виноградарства та виноробства – Національного наукового центру «Інститут виноградарства і виноробства імені В.Є. Таїрова» Національної академії аграрних наук України, який 5 лютого 2019 р. відзначив 114 річницю від дня свого заснування [8, с. 184]. Неможливо переоцінити важливу роль зазначеної науково-дослідної установи щодо становлення та розвитку виноградарства і виноробства, яку вже понад століття відіграє ННЦ «Інститут виноградарства і виноробства імені В.Є. Таїрова» НААН на вітчизняних теренах. Своєю

славетною працею, професіоналізмом та інноваційним підходом до здобуття нових знань, колектив вищенаведеної науково-дослідної установи постійно утверджує Одеську область, як основний виноградарсько-виноробний регіон України [1, с. 8].

Вже 5 лютого 1905 р. в м. Одесі за ініціативою редактора журналу «Вестник виноделия», ентузіаста культури винограду, професора Василя Єгоровича Таїрова (рис. 1) було створено першу в Росії дослідну установу з виноградарства і виноробства – Виноробну станцію російських виноградарів і виноробів [2, с. 31]. Вчений розумів, що без широкої популяризації спеціальних знань в Російській імперії не можливо було вирішити проблему ефективного

**Рис. 1. В.Є. Таїров
(1859–1938)**

**Рис. 2. В.О. Гернет
(1870–1929)**

розвитку виноградарства і виноробства [1, с. 15]. На основі наукового забезпечення потрібно було вирішити низку проблем, пов'язаних з організацією великих господарств, закладанням значних масивів виноградників, поліпшенням сортименту виноградних лоз і створенням виноробної промисловості [3, с. 145].

З неймовірною нестачею сил і незначними засобами співробітники дослідної станції під керівництвом В.Є. Таїрова та його найближчого помічника Володимира Олександровича Гернета (рис. 2), ім'я яких нерозривно пов'язані з діяльністю станції, заклали основи для подальшого розвитку дослідницької роботи у галузі виноградарства та виноробства в Україні [1, с. 16]. У лабораторіях станції розпочато дослідження ефективності мікробіології бродіння, розроблено заходи боротьби з фальсифікацією виноградних вин, широко поширеною в Російській імперії. На станції були налагоджені та зміцнені зв'язки з окремими виноградарями і виноробами,

організовано курси, розширено дослідну роботу з ефективного застосування дріжджів чистої культури у виноробстві, розроблено методики лабораторних досліджень виноградного вина, сусла і ґрунтів [9].

У 1922 р. установу реорганізували у Центральну науково-дослідну виноробну станцію з присвоєнням імені В.Є. Таїрова та збереженням за нею функції союзного значення [1, с. 25]. У 1931 р. у зв'язку зі збільшенням виробництва, станція була реорганізована в Український науково-дослідний інститут виноградарства і виноробства імені В.Є. Таїрова з мережею опорних пунктів [9]. У передвоєнні роки в УРСР були упорядковані виноградні розсадники, де за унікальним методом В.Є. Таїрова розпочали вирощувати саджанці європейських сортів винограду, щеплені проти розповсюдженого у той час виноградного шкідника філоксери. Такий метод гарантував 90–100% ефективності захисту від їх ураження, що у 1940 р. забезпечило швидке збільшення загальних площ виноградників до 103,2 тис. га, у тому числі плодоносних – до 73,6 тис. га [10]. За наказом Народного комісаріату земельних справ УРСР № 26 «Про затвердження директорів науково-дослідних установ НКЗС УРСР на 1940 рік» від 13 січня 1940 р. в Українському науково-дослідному інституті виноградарства та виноробства імені В.Є. Таїрова виконували дослідження під керівництвом В.М. Раденка [11, арк. 63].

У роки тимчасової окупації території УРСР німецько-фашистськими загарбниками наукова діяльність інституту була перервана [12, арк. 6]. Упродовж 1941–1943 рр. інститут фактично не існував: загинуло цінне устаткування, була знищена нова колекція сортів винограду, загинули значні площі маточників підщепних філоксеростійких лоз та мережа виноградних розплідників, припинилося виробництво прищеплених виноградних саджанців, не повернулися з війни багато науковців [13, с. 24]. За цей період виноградарству і виноробству УРСР був нанесений великий збиток. Значні площі виноградників були знищені, повністю була зруйнована мережа постійно діючих державних і колгоспних виноградних розплідників. Особливо постраждали насадження маточників підщепних лоз, які у більшості випадків

були перетворені на випаси для худоби та сінокоси. За роки окупації в УРСР загинуло 24,8 тис. га виноградників і близько 350 га маточників підщепних лоз. У 1945 р. вцілілі насадження виноградників на 77,6 тис. га були сильно проріджені і запуснені, тому в перші післявоєнні роки вони забезпечували вкрай низькі урожаї. Навіть у спеціалізованих виноградарських радгоспах середня урожайність становила 0,98 т/га. На 669 га маточників підщепних лоз, що збереглися, у 1945 р. після п'ятирічної перерви вперше переорали ґрунт у міжряддях [13, с. 25].

Надаючи велике значення вирішенню проблеми відновлення та подальшого розвитку виноградарства і виноробства урядом УРСР було прийнято низку спеціальних постанов. Ще постановами РНК СРСР від 29 січня і 16 листопада 1939 р. було затверджено спеціалізацію основних виноградних районів СРСР і план закладення виноградників. Ці постанови з внесеними в них частковими змінами і доповненнями покладено в основу плану післявоєнного відновлення і розвитку виноградарства. Зокрема, до закінчення німецько-радянської війни Рада Народних Комісарів УРСР за ініціативою М.С. Хрущова прийняла спеціальну постанову РНК СРСР і ЦКП(б) У від 27 червня 1944 р. «О восстановлении и дальнейшем развитии виноградарства и виноделия УССР» [13, с. 25]. За цією постановою було затверджено заходи і терміни приведення в ефективний агротехнічний стан запуснених виноградних насаджень, передбачено значне розширення в УРСР площ під високоякісними сортами винограду у Вінницькій, Ворошиловградській (нині – Луганська), Дніпропетровській, Запорізькій, Миколаївській, Одеській, Сталінській, Херсонській областях. В Одеській області науково-дослідну роботу з розвитку виноградарства та виноробства виконували в Українському науково-дослідному інституті виноградарства і виноробства імені В.Є. Таїрова за тематикою, затвердженою у 1940 р. Вчені здійснювали закладення нових виноградників, маточників підщепних філоксеростійких лоз, досліджували проблеми спеціалізації виноградно-виноробних районів, встановлено

ефективність виробництва винограду високої якості та продуктів його перероблення.

У 1944 р. розширились відновлювальні роботи, що супроводжувались заходами з реконструкції старих виноградників. У числі заходів з відновлення виноградників велику увагу приділено впорядковуванню старих виноградників, розширенню площ винограду в радгоспах і організації нових виноградарських радгоспів. Вже у 1948 р. кількість виноградарських радгоспів зростає до 224 з площею виноградників 29,4 тис. га, у порівнянні з 1940 р., коли радгоспів було 146 з площею виноградників 22,0 тис. га [12, арк. 5].

В інституті розроблено комплекс агротехнічних заходів, які забезпечували значне підвищення виходу щеплених виноградних саджанців із шкілки. Основні вимоги розробленого комплексу зводились до того, щоб щеплення до висадження у шкілку мали б круговий калус на підщепі та прищепі, були достатньо міцно спаяні калусовими масами, в яких виявлялися навіть зачатки зростання і висаджувались у шкілку з достатнім запасом пластичних матеріалів [12, арк. 127]. Цього досягали тим, що для щеплень використовували тільки цілком дозрілі підщепні живці; стратифікацію щеплень здійснювали до того часу, поки в основній масі щеплень утворювалась, що вказувало на необхідність більш детального дослідження укорінення.

У 1945 р. розпочато дослідження за різними напрямками. Зокрема, за темою: «Розроблення агротехнічних заходів, що забезпечують підвищення урожайності і якості продукції виноградних насаджень» співробітниками розроблено заходи підвищення урожайності маловрожайних сортів винограду в умовах УРСР, встановлено особливості агротехніки виноградарства у виноградно-виноробних районах УРСР, опрацьовано агротехнічні заходи із захисту виноградних насаджень від дії зимових заморозків в умовах північних районів УРСР, визначено найкраще формування виноградних кущів для різних районів виноградарства УРСР, здійснено випробування препарату ДДТ у боротьбі з шкідниками винограду [14, арк. 1а]. Виконано виробничу перевірку розробленого співробітниками інституту комплексу агротехнічних заходів, що

забезпечили отримання високих і стійких урожаїв винограду на неполивних землях.

За розділом «Розроблення заходів підвищення урожайності маловрожайних сортів винограду в умовах УРСР» встановлено, що найвищий відсоток розвинених глазків винограду сорту Рислінг отримували із підрізанням його на сучки. У сорту Каберне Совіньйон відсоток розвинених глазків також підвищувався у варіантах з підрізанням на довгі стрілки і особливо – на сучки. Це пов'язувалось зі змінами умов живлення за різних способів підрізання винограду [14, арк. 7–8].

Вченими визначено, що найбільшу кількість плодоносних пагонів винограду отримали у неудобраних варіантах з коротшим підрізанням, які у сорту Рислінг становили 86%, у сорту Каберне Совіньйон – 77% [14, арк. 9]. Таке підвищення урожайності відбувалось за рахунок збільшення кількості розвинених і плодоносних пагонів. Науковцями визначено, що у середньому за всіма варіантами плодоношення пагонів, тобто кількості грон на одному плодоносному пагоні, для сорту Рислінг становило 1,57, для сорту Каберне Совіньйон – 1,47. У середньому за всіма варіантами вага грона винограду сорту Рислінг становила 89,3 г, сорту Каберне Совіньйон – 62,0 г. За розділом «Встановлення особливостей агротехніки виноградарства у виноградно-виноробних районах УРСР» визначено заходи боротьби з бактеріальним раком виноградної лози [14, арк. 19]. Досліджено розвиток паразита, здійснено детальні спостереження за розвитком хвороби і її характером, встановлено збудник раку.

За розділом «Розроблення агротехнічних заходів із захисту виноградних насаджень від дії зимових заморозків в умовах північних районів УРСР» співробітниками визначено ефективність різних способів закривання пагонів винограду сорту Шасла Доре [14, арк. 32]. Зокрема, закривання шаром землі 25 см і 35 см, а також комбіноване закривання землею разом із соломою: спочатку шаром землі 8–10 см, потім шаром соломи 8–10 см, а зверху ще шаром землі 12–15 см. Важливим було дослідження різних термінів закривання

пагонів: 25 жовтня одразу після перших заморозків, що пошкодили листя; 5 листопада через 10 днів після першого варіанту; 15 листопада через 10 днів після другого варіанту. Навесні після відкривання кущів був здійснений облік ступеня пошкодження кущів за такими елементами: пошкодження глазків, однорічних пагонів, коренів на різній глибині та облік загиблих кущів. Вченими встановлено, що глазки однорічних кущів були значно пошкоджені морозом ще до закривання винограднику [14, арк. 33]. Однорічні пагони постраждали меншою мірою, за чого при комбінованому закриванні було пошкоджено лише 33% пагонів, при закриванні шаром землі на 35 см – 40%, на 25 см – 57%. Комбіноване закривання землею з соломою та більш глибоке закривання шаром землі на 35 см значною мірою оберігало корені кущів від пошкодження морозом. На глибині 40–50 см при закриванні шаром землі на 25 см відмерло 75,5% коренів, а при комбінованому закриванні землею з соломою та при глибокому закриванні шаром землі на 35 см відмерло лише 41–46% коренів. У результаті таких пошкоджень випадання кущів було дуже високе і становило 64,0–75,7%. Науковцями встановлено, що основним чинником значного випадання кущів за всіма варіантами було глибоке промерзання ґрунту через незначний сніговий покрив та мілке їх закривання.

За розділом «Випробування препарату ДДТ у боротьбі з шкідниками винограду» у всіх варіантах використання отрути контактної дії з великою токсичністю позитивного результату не отримали, а навпаки у порівнянні з контрольним варіантом кущі винограду виявились сильно пошкоджені галами [14, арк. 36–37]. Встановлено, що препарат ДДТ ефективний проти личинок дротяника: його токсичність підвищувалась у вологих ґрунтах, в яких він діяв отруйно на хемотаксичні органи комах, в сухих ґрунтах він діяв як засіб відлякування.

Встановлено ефективність застосування агротехнічного комплексу із внесенням мінеральних добрив, розробленого співробітниками інституту на виноградниках сорту Шасла Доре і Мускат [14, арк. 49–58]. Вченими визначено, що глибоке весняне розпушування ґрунту забезпечувало збереження

вологи у ґрунті та кращий розвиток виноградних кущів. Водночас виноградна лоза не припиняла вегетацію із зниженням вологості ґрунту, при цьому значною мірою обмежуючи ріст і плодоношення. З'ясовано, що внесення мінеральних добрив – суперфосфату та аміачної селітри позначилося на зміні реакції ґрунту у бік зменшення його лужності.

За темою: «Покращання існуючого стандартного сортименту і виведення нових сортів винограду» у різних ґрунтово-кліматичних умовах УРСР випробувано кращі сорти винограду інших виноградних районів СРСР; виведено нові цінні столові і технічні сорти винограду та підщеп шляхом гібридизації; покращено сорти методом клонової селекції; розроблено проект спеціалізації районів з культури винограду і проект стандартизації сортів [14, арк. 122–123]. Вченими удосконалено сорти винограду клонової селекції [14, арк. 155–156]. За виноградом сорту Рислінг відібрано високоврожайні клони, які не страждали малопліддям, осипанням цвіту і горошенням ягід. За виноградом сортів Сенсо і Мускат Гамбурзький здійснювали селекцію у напрямі відбору високоврожайних клонів з одночасно дозріваючими ягодами у гроні та гронами на кущі. За виноградом сорту Карабурну здійснювали відбір високоврожайних кущів з рихлими гронами і довгими ягодами.

У серпні 1946 р. на VIII сесії Верховної Ради УРСР прийнято Закон «Про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства УРСР на 1946–1950 рр.», за яким були розпочаті роботи з відновлення та насадження нових виноградників в колгоспах, радгоспах і на присадибних ділянках колгоспників [12, арк. 3]. За роки дії сталінського п'ятирічного плану відбудови і розвитку народного господарства в УРСР були повністю відновлені занедбані виноградники, розширена площа виноградних насаджень.

У 1946 р. штат інституту був значно поповнений старшими і молодшими науковими співробітниками, а також технічним персоналом, значно покращено стан лабораторій та кабінетів, посилені транспортні засоби, що забезпечило можливість для розширення і поглиблення науково-дослідної роботи [12, арк. 1а]. Співробітниками інституту розпочато виконання досліджень за

науково-дослідними темами різного спрямування. Зокрема, за темою: «Розміщення виноградарства і спеціалізація виноградно-виноробних районів УРСР» встановлено ефективне розміщення запланованих до садіння виноградників в колгоспах і радгоспах УРСР на період 1946–1950 рр., розроблення подальших напрямів перспективного розвитку виноградарства у спеціалізованих районах УРСР [12, арк. 1а]. Для виділення нових площ під виноградні насадження було розроблено методику обстеження природно-історичних і ґрунтових умов радгоспів у виноградно-виноробних районах УРСР, затверджену Вченою радою інституту. Обстеження здійснювалось з метою вибору під виноградні насадження площ земель, які забезпечували отримання високоякісних марочних вин і шампанських виноматеріалів, а також визначення перспективних можливостей розширення площ виноградників для радгоспів у спеціалізованих районах УРСР [12, арк. 2].

За темою: «Встановлення комплексу агротехнічних заходів, що забезпечують підвищення виходу щеплених виноградних саджанців із шкілки» досліджено різні агротехнічні комплекси вирощування щеплених виноградних саджанців, встановлено чинники випадання щеплень у час стратифікації, загартування і перебування щеплень у шкілці при різній вихідній якості підщепного матеріалу, випробування заходу стратифікації щеплень в умовах холодних парників [12, арк. 127].

Упродовж 1945–1946 рр. співробітниками Українського науково-дослідного інституту виноградарства і виноробства імені В.Є. Таїрова були детально обстежені насадження маточників підщепних лоз в радгоспах і колгоспах Одеської, Херсонської і Миколаївської областей та виявлено 470 га, що підлягали відновленню. У результаті обстежень були розроблені заходи з відновлення кущів на маточниках підщепних лоз стосовно кожного господарства зазначених областей.

Співробітниками інституту здійснено роботу з встановлення чинників, що викликали почорніння виноградної лози і розробляли заходи боротьби з цим несприятливим явищем: проаналізовано підщепний посадковий матеріал на

виявлення пошкодження його фузаріозом; розроблено методику бракування фузаріозних живців, прийнятну для умов виробництва; випробувано дію токсинів *Fusarium* і з'ясовано роль окислювальних ензимів в утворенні некрозу виноградної лози; визначено дію тяжких металів у жирах на діяльність виноградної лози [12, арк. 160].

Вченими розроблено хімічних метод вибраковування фузаріозних живців. Встановлено, що зараження виноградної лози фузаріозом відбувалось не у всі пори року, а тільки після закінчення періоду вегетації, що пояснювалось станом внутрішніх біохімічних процесів, які підживлювали рослину. Зокрема, у період вегетації здорового куща, коли в ньому здійснюється значне нагромадження пластичних речовин, інфекція *Fusarium*, яку вводили штучним шляхом, не приживалась. Відповідно у такому стані виноградні рослини можна вважати практично стійкими проти зараження зазначеною хворобою. З порушенням балансу між процесами асиміляції і дисиміляції, коли надходження поживних речовин у живці припинялось, а втрати їх за рахунок окислення, призводили до певної міри виснаження всієї рослини, у такому стані виноградна лоза легко вражалась *Fusarium* [12, арк. 160].

За темою «Випробування і конструктивне покращання знарядь для обробітку виноградників» визначено ефективність застосування знарядь для літнього обробітку виноградників з метою відбору найкращих з них для умов УРСР [15, арк. 1а]. Для випробування було відібрано два культиватори: «ВУМ-60» конструкції Всесоюзного науково-дослідного інституту виноградарства та «ВК» конструкції Українського науково-дослідного інституту виноградарства. Порівнюючи роботу двох культиваторів науковцями встановлено, що «ВУМ-60» більшою мірою відповідав вимогам агротехніки культури винограду. Із врахуванням конструктивних особливостей, як універсального і зручного знаряддя, його було рекомендовано для застосування в умовах УРСР. Культиватор полегшеного типу «ВК», який мав просту конструкцію та був недорогим при виготовленні, було рекомендовано як кінно-тракторний культиватор, який був зручний і легкий в агрегатних зчепленнях [15, арк. 7].

При виконанні розділу «Конструювання та випробування знарядь для внесення мінеральних добрив і підживлення виноградників» було відібрано удобрювач «ВУМ-60» конструкції Всесоюзного науково-дослідного інституту виноградарства та підживлювальну машину «ПМ» конструкції Українського науково-дослідного інституту виноградарства [15, арк. 8]. Науковцями покращено конструкцію висіваючого апарату удобрювача «ВУМ-60» з пристосуванням її до підживлення, що забезпечило його ефективність при внесенні мінеральних добрив та оновлення плантажу на винограднику. Підживлювальну машину «ПМ» як пристосування і доповнення до культиватора «ВК» було рекомендовано у виробництво [15, арк. 11].

За темою «Створення типів марочних вин і встановлення районів високоякісного виноробства в УРСР» виявлено мікрорайони для виробництва нових типів марочних і високоякісних вин в УРСР; розпочато виробництво токайських вин в Закарпатській області з токайських сортів винограду; удосконалено технологічні схеми виробництва високоякісних білих, червоних і міцно-солодких вин в окремих мікрорайонах УРСР; встановлено якість шампанського вина з різних сортів винограду [15, арк. 20].

За розділом «Виявлення мікрорайонів для виробництва нових типів марочних і високоякісних вин в УРСР» досліджено 96 зразків вин, виготовлених у 1945 р. у 13 місцях Одеської області [15, арк. 20]. Встановлено, що відібрані зразки вин були виготовлені зі значними порушеннями технологічних схем, режимів і вимог санітарії. Вони часто мали випадковий склад через збір некондиційного винограду. Все це спотворювало особливості, притаманні винам з окремих місцевостей. У деяких випадках значна дефективність вин взагалі не давала можливості виявити позитивні або негативні їх особливості. Через відсутність на місцях хімічного контролю і фіксації особливостей технологічного процесу, зразки більш-менш вдалих вин втратили свою порівнянність за низкою ознак та свою наукову цінність. Через ці чинники визначення якості виготовлених в радгоспах дослідних вин у 1945 р. обмежилось широкими порівняльними дегустаціями. Найкращими

білими столовими винами виявились зразки, виготовлені з винограду сортів Рислінг і Аліготе, вирощених в Українському науково-дослідному інституті виноградарства та виноробства імені В.Є. Таїрова і радгоспі «Жовтнівка» [15, арк. 21]. Червоні столові вина високої якості отримано з винограду сортів Каберне і Сапераві, вирощених в Українському науково-дослідному інституті виноградарства та виноробства імені В.Є. Таїрова і радгоспі «Хаджибейський розплідник». З групи десертних вин найбільш високу якість забезпечив виноград сортів Мускат чорний, Совіньйон, Каберне, вирощених в Українському науково-дослідному інституті виноградарства та виноробства імені В.Є. Таїрова. З портвейнів кращим виявився виноград сорту Португизер, вирощений в Українському науково-дослідному інституті виноградарства та виноробства імені В.Є. Таїрова і радгоспі «Жовтнівка».

За розділом «Встановлення якості шампанського вина з різних сортів винограду» встановлено тиражування сухого матеріалу та оцінюванню шампанських вин інституту урожаю 1944–1945 рр., відбір різних міжсорткових і купажних матеріалів, розроблено план сортового виноробства для отримання сортових шампанських матеріалів з різних місць УРСР [15, арк. 61]. Визначені перспективи розвитку виробництва високоякісних шампанських вин і наукової зацікавленості дослідження можливостей окремих сортів та кращих міжсорткових комбінацій [15, арк. 67]. Співробітниками розроблено інструкцію здійснення технічно-хімічного контролю процесів дослідно-сортового виноробства [15, арк. 69–70]; інструкцію виготовлення матеріалів для червоного портвейну [15, арк. 83–84]; інструкцію виготовлення матеріалів для десертних вин Мускат і Лідія [15, арк. 88]; інструкцію виготовлення десертних токайських вин з винограду сортів Фурмінт і Гарс Левелю на основі угорської технології [15, арк. 89–91]; опрацьовано контроль процесу бродіння для отримання білих та червоних портвейнових матеріалів [15, арк. 80, 85–87].

За темою «Виявлення сортів винограду для отримання високоякісних коньячних спиртів» здійснено підбір сортів винограду та випробування різних методів дистиляції виноматеріалів і дію їх на якість і терміни дозрівання

коньячних спиртів [15, арк. 93–99]. За темою «Підбір рас дріжджів чистої культури для виробництва марочних і шампанських вин в районах виноробства УРСР» здійснено підбір рас дріжджів для виготовлення столових марочних вин та підбір рас дріжджів для вторинного бродіння при виробництві шампанських вин [15, арк. 117]. Співробітниками виконано поповнення відновлювальної колекції дріжджів основними расами, дослідженими і рекомендованими у довоєнні роки; зібрано і систематизовано дані, що характеризували їх особливості, на осевої чого були відібрані раси для виробничого випробування при виготовленні столових марочних вин високої якості. Зібрана у 1945 р. колекція дріжджів у кількості 47 культур, з них – 37 назв, оскільки 10 культур були дублетами, які вдалося оживити із забруднених, що збереглися в інституті. У 1946 р. вчені освіжили дріжджі, визначили характер осаду, форму, величину і однорідність клітин, коефіцієнт колоніальності; очистили культури методом розливань з розподіленням кожної культури за типом утворення колоній; з'ясували швидкість бродіння, характер осаду, плівкоутворювальна здатність; встановили динаміку бродіння культур з перенесенням в сахарозне середовище [15, арк. 118].

У 1947 р. відповідно до постанови лютневого Пленуму ЦК ВКП(б) про розвиток сільського господарства і подальшими вказівками керівних органів про розширення сировинної бази для розвитку виноробства в Українському науково-дослідному інституті виноградарства і виноробства імені В.Є. Таїрова удосконалювали науково-дослідну роботу за різними напрямками у виноградарстві та виноробстві УРСР [1, с. 48].

Можна зробити висновок, що у роки німецько-радянської війни та відбудови вчені Національного наукового центру «Інститут виноградарства і виноробства імені В.Є. Таїрова» НААН вирішували значні проблеми як у напрямі організаційно-господарського зміцнення науково-дослідної мережі інституту, так і щодо подальшого розвитку сільськогосподарської дослідної справи УРСР. Науковцями отримано значні здобутки щодо розвитку досліджень у галузі виноградарства і виноробства. Зокрема, велику увагу

приділено впорядковуванню старих виноградників, розширенню площ винограду в радгоспах і організації нових виноградарських радгоспів, розробленню комплексу агротехнічних заходів, які забезпечували значне підвищення виходу щеплених виноградних саджанців із шкілки, захисту виноградних насаджень від дії зимових заморозків у північних районах, опрацюванню комплексу ефективного внесення мінеральних добрив, конструюванню та випробуванню знарядь для внесення мінеральних добрив і підживлення виноградників тощо. Велике значення надавали покращанню існуючого стандартного сортименту і виведенню нових сортів винограду у різних ґрунтово-кліматичних умовах УРСР, удосконаленню сортів винограду клонової селекції, створенню типів марочних вин і встановленню районів високоякісного виноробства в УРСР, з'ясуванню якості шампанських вин з різних сортів винограду, виявленню сортів винограду для отримання високоякісних коньячних спиртів та ін. Отже, аналізуючи архівні документи та матеріали, можна стверджувати, що науково-дослідна робота в Національному науковому центрі «Інститут виноградарства і виноробства імені В.Є. Таїрова» НААН у роки німецько-радянської війни здійснювалась за науковими темами, що вирішували значні проблеми галузі виноградарства і виноробства у різних напрямках.

Список використаних джерел та літератури

1. Власов В. В. Виноградарство северного Причерноморья : монографія. Арциз : ФОРП Петров О.С., 2009. 232 с.
2. Белявская Н. П. Виноделие Одессщины. *Сад, виноград і вино України*. 2000. № 4. С. 30–33.
3. Коцюбанська О. О. Виноробні традиції України в історичній ретроспективі. *Переяславський літопис*. 2015. Вип. 8. С. 142–147.
4. Вергунов В. А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування : організаційний аспект. Київ : Аграрна наука, 2012. 416 с.
5. Коваленко Н. П. Становлення та розвиток науково-організаційних основ застосування вітчизняних сівозмін у системах землеробства (друга половина ХІХ – початок ХХІ ст.) : монографія. Київ : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. 490 с.
6. Вергунов В. А., Хижняк В. П. Українські науково-дослідні сільськогосподарські заклади в роки Великої Вітчизняної війни. *Історичні записки* : збірник наукових праць. 2004. Вип. 1. С. 19–25.

7. Коваленко Н. П. Відновлення досліджень сівозмін у наукових установах та впроваджень у господарствах Наркомзему УРСР у 1941–1945 рр. *Аграрний вісник Причорномор'я*. 2013. Вип. 66. С. 45–50.

8. Гаркуша О. М. Тенденції розвитку виноробної промисловості України і її регіонів. *Таврійський науковий вісник*. 2001. Вип. 20. С. 183–187.

9. Анікіна О. П. Північне виноградарство в Україні: історичний аспект становлення та розвитку. *Історія науки і біографістика*. 2008. № 3. URL : <http://inb.dnsgb.com.ua/2008-3/index.html> (дата звернення : 15.03.2019).

10. Бурлак Г. В. Початок наукової та професійної діяльності професора В.Є. Таїрова (1859–1938). *Історія науки і біографістика*. 2016. № 3. URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/2016-3/04.pdf> (дата звернення : 15.03.2019).

11. Наказ Народного комісаріату земельних справ УРСР № 26 «Про затвердження директорів науково-дослідних установ НКЗС УРСР на 1940 рік» від 13 січня 1940 р. *ЦДАВО України* (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф. Р-27. Оп. 17. Спр. 1012. Арк. 63–65.

12. Отчет о выполнении тематического плана научно-исследовательской работы Украинского научно-исследовательского института виноградарства и виноделия имени В. Е. Таирова за 1946 год. *ЦДАВО України*. Ф. Р-27. Оп. 18. Спр. 6353. Арк. 1–176.

13. Мишуренко А. Г., Юдин А. В., Болгаров К. П. Выращивание привитых саженцев винограда. Киев : Урожай, 1978. 40 с.

14. Отчет о выполнении тематического плана научно-исследовательской работы Украинского научно-исследовательского института виноградарства и виноделия имени В. Е. Таирова за 1946 год. *ЦДАВО України*. Ф. Р-27. Оп. 18. Спр. 6354. Арк. 1–156.

15. Отчет о выполнении тематического плана научно-исследовательской работы Украинского научно-исследовательского института виноградарства и виноделия имени В. Е. Таирова за 1946 год. *ЦДАВО України*. Ф. Р-27. Оп. 18. Спр. 6355. Арк. 1–122.

References

1. Vlasov, V. V. (2009). *Vynohradarstvo severnoho Prychernomoria: monohrafiya* [Viticulture of north black sea Region : monograph]. Artsyz : FOP Petrov, O. S. 232. [in Russian].

2. Beliavskaia, N. P. (2000). *Vynodelye Odessshchyny* [Vine making of Odessa]. *Sad, vynohrad i vyno Ukrainy* [Garden, Grape and Wine of Ukraine]. 4. 30–33. [in Russian].

3 Kotsiubanska, O. O. (2015). *Vynorobni tradytsii Ukrainy v istorychnii retrospektyvi* [Vine making traditions of Ukraine are in a historical retrospective view]. *Pereiaslavskyi litopys*. 8. 142–147. [in Ukrainian].

4. Verhunov, V. A. (2012). *Silskohospodarska doslidna sprava v Ukraini vid zarodzhennia do akademichnoho isnuvannia : orhanizatsiinyi aspekt* [Agricultural experienced business in Ukraine from an origin to academic existence : organizational aspect]. Kyiv : Ahrarna nauka, 416. [in Ukrainian].

5. Kovalenko, N. P. (2014). *Stanovlennia ta rozvytok naukovo-orhanizatsiinykh osnov zastosuvannia vitchyznianskykh sivozmin u systemakh zemlerobstva (druha polovyna XIX – pochatok XXI st.) : monohrafiia* [Becoming and development of scientifically-organizational bases of application of home crop rotations in the systems of agriculture (the second half of XIX is beginning of XXI of century) : monograph]. Kyiv : TOV «Nilan-LTD». 490. [in Ukrainian].

6. Verhunov, V. A. and Khyzhniak, V. P. (2004). *Ukrainski naukovo-doslidni silskohospodarski zaklady v roky Velykoi Vitchyzniansoi viiny* [Ukrainian research agricultural establishments are in the years of Great Patriotic war]. *Istorychni zapysky : zbirnyk naukovykh prats* [Historical notes : a collection of scientific works.] 1. 19–25. [in Ukrainian].

7. Kovalenko, N. P. (2013). *Vidnovlennia doslidzhen sivozmin u naukovykh ustanovakh ta vprovadzhen u hospodarstvakh Narkomzemu URSS u 1941–1945 rr.* [Proceeding in researches of crop rotations in scientific establishments and introductions is in the economies of Narkomzem of Ukraine in 1941–1945]. *Ahrarnyi visnyk Prychornomia* [Agrarian Bulletin of the Black Sea Region.] 66. 45–50. [in Ukrainian].

8. Harkusha, O. M. (2001). *Tendentsii rozvytku vynorobnoi promyslovosti Ukrainy i yii rehioniv* [Progress of vine making industry of Ukraine and her regions trends]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk* [Taurian Scientific Bulletin]. 20. 183–187. [in Ukrainian].

9. Anikina, O. P. (2008). *Pivnichne vynohradarstvo v Ukraini : istorychnyi aspekt stanovlennia ta rozvytku* [North viticulture in Ukraine : historical aspect of becoming and development]. *Istoriia nauky i biohrafistyka* [Історія науки і біографістика]. 3. <http://inb.dnsgb.com.ua/2008-3/index.html> (last accessed : 15.03.2019). [in Ukrainian].

10. Burlak, H. V. (2016). *Pochatok naukovoї ta profesiinoї diialnosti profesora V. Ye. Tairova (1859–1938)* [Beginning of scientific and professional activity of professor V. Ye. Tairov (1859–1938)]. *Istoriia nauky i biohrafistyka*. 3. <http://inb.dnsgb.com.ua/2016-3/04.pdf> (last accessed : 15.03.2019). [in Ukrainian].

11. (1940). *Nakaz Narodnoho komisariatu zemelnykh sprav URSS №26 «Pro zatverdzhennia dyrektoriv naukovykh doslidnykh ustanov NKZS URSS na 1940 rik» vid 13 sichnia 1940 r.* [Order of the Folk commissariat of the landed matters of Ukraine №26 «About claim of directors of research establishments of FCLB of Ukraine on 1940» from January, 13 in 1940]. *TsDAVO Ukrainy (Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy)* [CSASP of Ukraine (Central State Archive of the Supreme Power and Administration of Ukraine)], f. r-27, op. 17, spr. 1012, ark. 63–65. [in Ukrainian].

12. (1946). *Otchet o vypolnenyy tematycheskoho plana nauchno-yssledovatel'skoi raboty Ukraynskoho nauchno-yssledovatel'skoho ynstytuta vynohradarstva y vynodelyia ymeny V. E. Tayrova za 1946 hod* [Report on fulfilling the thematic plan of research work of the Ukrainian research institute of viticulture and vine making of the name V. Ye. Tairov for 1946] *TsDAVO Ukrainy* [CSASP of Ukraine], f. r-27, op. 18, spr. 6353, ark. 1–176. [in Russian].

13. Myshurenko, A. H. Yudyn, A. V. and Bolharov, K. P. (1978). *Vyrashchivanye pryvytykh sazhentsev vynohrada* [Growing of graft nursery transplants of vine]. Kyev : Urozhai, 40. [in Russian].

14. (1946). *Otchet o vypolnenyy tematycheskoho plana nauchno-yssledovatskoi raboty Ukraynskoho nauchno-yssledovatskoho ynstituta vynohradarstva y vynodelyia ymeny V. E. Tayrova za 1946 hod* [Report on fulfilling the thematic plan of research work of the Ukrainian research institute of viticulture and vine making of the name V. Ye. Tairov for 1946] *TsDAVO Ukrainy* [CSASP of Ukraine], f. r-27, op. 18, spr. 6354 ark. 1–156. [in Russian].

15. (1946). *Otchet o vypolnenyy tematycheskoho plana nauchno-yssledovatskoi raboty Ukraynskoho nauchno-yssledovatskoho ynstituta vynohradarstva y vynodelyia ymeny V. E. Tayrova za 1946 hod* [Report on fulfilling the thematic plan of research work of the Ukrainian research institute of viticulture and vine making of the name V. Ye. Tairov for 1946] *TsDAVO Ukrainy* [CSASP of Ukraine], f. r-27, op. 18, spr. 6355 ark. 1–122. [in Russian].

Рецензент:

Коваленко Н.П., д.і.н., с.н.с.

Надійшла до редакції 15.03.2019 р.